

Hoffmann István, Magyar helynévkutatás 1958—2002.

A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen, 2003. 281 lap

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén HOFFMANN ISTVÁN vezetésével több éve magas színvonalú, nagyszabású névtani kutatómunka folyik. Az egyre lendületesebbé váló kutatások igen szerteágazóak. Nemcsak a főként Árpád-kori helynévanyag nyelvészeti szempontok szerint rendezett, könnyen kezelhető számítógépes adatbázisának a kiépítésén fáradoznak a tanszék névtanosi oktatói és kutatói, hanem az egyes ómagyar kori megyék makro- és mikrotoponimáinak monografikus bemutatására, a helyneveknek a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott elemzési rendszerben történő vizsgálatára is vállalkoznak, nemegyszer PhD-értekezés keretei között. A történeti helynévkutatás új eredményeinek publikálására indította meg a tanszék 1997-ben a Magyar Névarchívum Kiadványai című, HOFFMANN ISTVÁN által szerkesztett sorozatot. Ugyanakkor a helsinki egyetemmel együttműködve a tanszék önálló kutatóprogramot hívott életre a különböző uráli nyelvek névkutatói által elért eredmények közkinccsé tételére is: a 2001-ben indított idegen nyelvű Onomastica Uralica című sorozat (a szerkesztőbizottság elnökei NYÍRKOS ISTVÁN és RITVA LIISA PITKÄNEN) ezt a célt szolgálja. A tanszéken folyó sokoldalú névtani kutatómunka sikerességének biztosítása megkívánja egyrészt a szemléleti egységesség megteremtését, másrészt a tudománytörténeti előzményekhez való viszonyulás tisztázását. A kutatóprogram szellemi vezetőjeként HOFFMANN ISTVÁN mindkét feladatot magára vállalta: „Helynevek nyelvi elemzése” című munkájában (1993.) egy minden helynévtípusra alkalmazható lehetséges helynévelemzési modellt dolgozott ki, „Magyar helynévkutatás 1958—2002” címmel írott könyve pedig az utóbbi közel fél évszázad helyneveket tárgyaló szakirodalmának igen alapos, értékelő-elemző ismertetése.

HOFFMANN ISTVÁN utóbbi műve, mint erre az „Előszó”-ban utal is a szerző, nem pusztán tudománytörténeti összefoglalás. A helynévkutatás korszakonként változó tudományos és társadalmi megítélésének a felvázolásával, a jelentős munkák mellett az apróbb eredmények részletező bemutatásával, az egyes dolgozatok ismertetésén túl azok értékelésével tartja a szerző megvalósíthatónak a kitűzött célt: „munkámat egyfajta kézikönyv pótlásának is szánom, amely segít eligazodni a helynévkutatásban felvetődött számtalan kérdés, probléma között” (8). Kiválóan szolgálja ezt a célt helynévkutatásunk elért eredményeinek témakörök szerinti tárgyalásmódja is. Könyvében

HOFFMANN ISTVÁN a magyar nyelv helyneveit nyelvészeti szempontból elemző tanulmányokat vizsgálja. Figyelme kiterjed mind a hazai, mind pedig a határainkon túli kutatók munkáira, emellett mindvégig utal a magyar és a külföldi helynévkutatás megfelelő kapcsolódási pontjaira is.

Az első, „Bevezetés” című fejezetben (11—9) a szerző először a vizsgálat időhatárainak megválasztását indokolja (A vizsgálat időhatárai: 11—2), majd a megjelölt korszakról eddig megjelent, részben vagy teljes egészében névtani témájú tudománytörténeti áttekintéseket, bibliográfiákat veszi számba (Kutatástörténeti háttér: 12—4). Röviden kitér a helynévkutatás XIX. századot, illetve a XX. század első felét jellemző helyzetének, a két korszak legjelentősebb alakjainak, irányzatainak bemutatására, kiemelve azokat a legfontosabb eredményeket, amelyekre az általa vizsgált időszak kutatói támaszkodhattak (Előzmények: 14—9).

A második fejezet „A helynévkutatás tudományos környezete” címet viseli (21—39). Ebben először a névtan helyét a társadalomtudományok között eltérő módon értékelő felfogásokat ismerhetünk meg (A névtan helyéről: 21—5), HOFFMANN ISTVÁN azonban hangsúlyozza: „Művelői a tudomány szak helyét — az erről szóló elvi állásfoglalásoktól valójában függetlenül — munkáikkal egyértelműen kijelölték: elsősorban a történeti tudományok síkján, egyfajta tudományközi területen” (23). Ezután arról olvashatunk, hogyan hatottak névtudományunkra a külföldi névkutatás eredményei (A magyar helynévkutatás nemzetközi kapcsolatai: 25—31). Szó esik itt kutatóink nemzetközi névtani rendezvényekről szóló beszámolóiról (25—6), a fontosabb nemzetközi névtudományi folyóiratok (27), kézikönyvek (27—9), monográfiák és tanulmánykötetek (29—30) recenzióiról és a nemzetközi viszonylatban is számottevő finn névkutatás eredményeit ismertető összefoglalókról (30—1). A fejezet harmadik része névtudományunk megjelenési lehetőségeit veszi számba (Fórumok: 32—9). A hazai névtani konferenciák, névtudományi tanácskozások értékelő bemutatásakor a szerző szól a rendezvények szakmai színvonaláról, a helynévkutatás konferenciabeli részesedéséről (32—3). Felhívja a figyelmet HOFFMANN ISTVÁN arra a sajnálatos tényre is, hogy az ELTE Névkutató Munkaközösségének laza csoportosulásán kívül a magyar névkutatóknak önálló szakmai testülete nincs (33). A névtani témájú dolgozatok megjelentetésére született sorozatok (Magyar Névtani Dolgozatok, Névtani Értesítő) arculatának, jellegének, szakmai megítélésének bemutatása (33—6) után az egyéb publikációs fórumok számbavétele következik (36—8). A legújabb kezdeményezés e téren a már említett Magyar Névvarchívum elektronikus változata (szintén HOFFMANN ISTVÁN nevéhez köthető), melynek egyik célja, hogy „a névtannal foglalkozó szakemberek eszmecseréjének, gyors tájékoztatásának a színtere legyen” (38). A szerző megfigyelése szerint a névtani tematika egyre erősebben van jelen a felsőoktatásban is, újabban főként a doktori iskolák egyik programjaként (38—9).

A harmadik, „Általános névtan” című fejezet (41—55) arról ad képet, hogy milyen elemekből áll össze, hogyan alakult ki mai tudásunk a tulajdonnév (és ezen belül a helynév) természetéről. A fejezet első egységében HOFFMANN ISTVÁN lényegre törő és pontos bemutatását nyújtja annak, hogy a tulajdonnévi kategória megragadására tett kísérletek, a különféle tulajdonnév-definíciók, illetve a tulajdonnevek jelentésével foglalkozó tanulmányok miként épülnek, építenek egymásra. Kirajzolódik az olvasó előtt, hogy a tulajdonnévi kategória elméleti megközelítésében milyen irányzatok állnak egymással szemben és mely elméletek támogatják egymás megállapításait. A szerző következetesen szembesíti az egyes irányzatokat, felfogásokat a szellemi előzményekkel és az esetleges belső következetlenségekkel is (Névelmélet: 41—50). A következő részből kiderül, hogy a tulajdonnév definiálásának problémái hogyan befolyásolják a névfajták meghatározásának a kérdéseit, és itt olvashatunk az eddig született helynévfajta-rendszerekről is (Névfajták: 50—3). A fejezet harmadik egységében a szerző megmagyarázza, hogy miként alakult ki a helynévtani terminológia mai sokszínűsége, s felhívja a figyelmet az ebben rejlő veszélyekre is. Utal arra is, hogy a szakkifejezések egységesítését egy terminológiai szótár oldhatná meg (Terminológia: 53—5).

A negyedik fejezet „A helynevek gyűjtése és közzététele” címmel (57—89) a megyékben zajló élőnyelvi helynévgyűjtések történetét mutatja be. Képet kapunk arról is, hogyan jött létre

a tudományos érték biztosítására az élőnyelvi gyűjtésekkel szemben mára felállított követelményrendszer, hogyan alakult ki lépésről lépésre a helynévgyűjtés és -közreadás ma használatos módszertana, s hogy nyelvészeink közül kiknek van mindebben kiemelkedő szerepe. HOFFMANN ISTVÁN szemléletesen érzékelteti, miként vált a 60-as–70-es években a helynévgyűjtés fontos tudományos és társadalmi üggyé (Háttér: 57–60). A szerző elmondja, milyen célok és milyen munkamódszerek jellemezték kezdetben a gyűjtéseket (Fellendülés: az 1960-as évek: 60–2). Ezután számba veszi a helynévgyűjtések kapcsán felmerült legfontosabb elméleti és gyakorlati-módszertani kérdéseket a rájuk adott válaszokkal együtt, több ponton is szembeállítja a VÉGH JÓZSEF által vezetett gyűjtések technikáját a debreceni egyetem és a nyíregyházi főiskola oktatói által szervezett gyűjtések módszereivel (Módszertani kérdések: 62–9). Az egyes helynévtárak értékelő bemutatása kapcsán a munkák nagy forrásértékét, magas színvonalát hangsúlyozza (A legeredményesebb évek: 69–73). Választ keres HOFFMANN ISTVÁN arra is, hogy miért fulladt ki a helynévgyűjtőmozgalom a 80-as évek közepére (Elakadás, visszaesés: 73–5), majd megvizsgálja, hogy milyen módszertani újításokat hoztak a 80-as–90-es években megjelent helynévtárak a 60-as–70-es évek gyűjteményeihez képest (Újítások és újabb módszertani problémák: 75–9). Ezután a szomszédos országok magyarul lakta területein készített helynévgyűjtések publikációinak ismertetése következik (A határon túli helynévkutatás: 79–82). A fejezet záróegységében a szerző alapvetően pozitívan értékeli az élőnyelvi gyűjtések által elért eredményeket, de figyelmeztet a gyűjtemények kisebb hibáira (így a névszociológiai szempont érvényesülésének hiányára) is. Becslést készít arról, hogy a magyar nyelv élőnyelvi helynévanyagának mekkora hányada látott már napvilágot névtárak formájában. Megkísérli feltérképezni a gyűjtések jelenlegi elakadásának belső, szakmai okait, és nyelvészeink idevágó véleményével egybehangzón igyekszik kijelölni a jövőbeli célokat, feladatokat e tudományterén. Követendő példaként a finn helynévgyűjtés munkamódszereit ajánlja (A jelenlegi helyzet és a távlatok: 83–9).

A szerző személyes érdeklődésének megfelelően a leíró és a történeti helynévkutatást áttekintő fejezeteket tette meg dolgozata központi részének, itt a teljességre törekvő jellemzi munkamódszerét: az apróbb eredményeket hozó tanulmányokat is részletesen elemzi. Az ötödik, „Leíró helynévkutatás” című fejezetből (91–120) kiderül, hogy a helynevek leíró szempontú vizsgálata, a magyar nyelvészeti kutatások szinkrón érdeklődésének kiteljesedésével összhangban, éppen a vizsgált korszakban kap erőre. Kutatóink legmesszebbre a helynevek szerkezeti elemzése terén, illetve a névalkotó szókincs vizsgálatában jutottak. HOFFMANN ISTVÁN először a helynevek alaki sajátosságait tárgyaló tanulmányokat veszi számba (Alaki elemzés: 95–109). Mivel a helynevek fonológiai jellegzetességeit vizsgáló (nem túl nagy számú) tanulmány nagyobb hányada a tulajdonnevek sajátos, a köznevekétől eltérő fonológiai jellegét hangsúlyozza, a szerző szorgalmazza az ide vágó további kutatásokat (95–6). Megtudhatjuk, hogy morfofonológiai téren kutatóink főképp a helynevek történeti viselkedését vizsgálták (96–8). A névszerkezeti vizsgálatok kezdeményezésében HOFFMANN ISTVÁN kiemelkedő jelentőséget tulajdonít INCZEFI GÉZA (a könyvben egyébként több szempontból bíralt) munkásságának. Kirajzolja a szerző a helynevek szerkezeti leírása kapcsán született írások fő ellentmondását is: az elemzés során kutatóink egy része a köznevek és a tulajdonnevek szerkezetének azonosságából indul ki, míg mások az egyező vonások elismerése mellett az eltéréseket hangsúlyozzák. E részben olvashatunk a ritkább alaki szerkezetű helyneveket bemutató tanulmányokról is (98–109). A szókinccsani elemzések közül a szerző vizsgálja a földrajzi köznevek problémáit tárgyaló írásokat és az egyéb tematikájú helynévi szókinccset feltáró cikkeket is (A helyneveket alkotó szókincs: 109–14). Ezután a helynevek hangalakja és jelentése közti mennyiségi összefüggéseket bemutató tanulmányok ismertetése következik (Jelentéstani elemzés: 114–7). Végül megtudjuk, hogy a grammatikai kérdések közül leginkább a hely(ség)nevek határozóragos alakjainak viselkedését, a helynevek melletti névelőhasználat eseteit, a helynevek szintaktikai szerepét és az egyeztetés problémáit tárgyalták kutatóink (A helynevek grammatikája: 117–20).

A hatodik, „Történeti helynévkutatás” című fejezet a legbővebb (121–204). Bevezetesként HOFFMANN ISTVÁN képet ad arról, miként változott a korszakon belül többször is a történeti helynevek kutatásának jelentősége, hogyan jött létre belső keletkezésű helyneveink tipológiai vizsgálatának egységes szempontrendszere a 90-es évekre a korábban külön úton haladó két kutatási irány — a történeti helynév-tipológiai és a névélettani elemzési irány — egybeforrásával (121–30). Ezután a helynévtörténeti kutatások forrásául szolgáló legfontosabb adattárakat, történeti földrajzokat, oklevél-publikációkat, régi térképeket ismerteti a szerző (Források: 131–9). Történeti helynévkutatásunk legkiemelkedőbb ágának a névfejtést tartja HOFFMANN ISTVÁN (Helynév-etimológia: 140–60). A szerző bemutatja, hogy e téren milyen problémák foglalkoztatták nyelvészeinket a FNEsz. megjelenése előtt (140–5), s külön szakaszban világítja meg KISS LAJOS etimológiai szótárának szakmai és társadalmi jelentőségét (146–50). A szerző megfigyelése szerint az újabb etimológiai kutatások az elavult, tarthatatlan etimológiák helyesbítésére töreksenek (elsősorban BENKŐ LORÁND érdeméből), s főként az Árpád-kori névanyagot vizsgálják (150–8). Majd az etimológiai kutatásokban segítséget nyújtó fontosabb szótárak, földrajzi köznevekkel foglalkozó szófejtő írások számbavétele következik (158–60). Tanulásként a részfejezetben HOFFMANN ISTVÁN több helyütt kiemeli jeles etimológusainknak a helynévfejtés metodikájára vonatkozó általános érvényű megjegyzéseit; így az etimológia és a névtörténet elválaszthatatlanságának tételét (PAIS DEZSŐ, BENKŐ LORÁND), a magyar etimon előtérbe helyezésének szükségességét (BENKŐ LORÁND), az általánosítási lehetőségeket is kínáló etimológiák fontosságát (SZABÓ T. ATTILA), a névrendszertani megközelítés jelentőségét (KISS LAJOS, BENKŐ LORÁND). Különösen érdekesek a KISS LAJOS és BENKŐ LORÁND névfejtő módszereit elemző szakaszok (128–9, 146–52). A helynévtörténeti tanulmányok egy része azt tárgyalja, hogy a magyar nyelv idegen nyelvi kapcsolatai hogyan tükröződnek helynévállományunkban (Nyelvi kapcsolatok és helynévkutatás: 160–8). HOFFMANN ISTVÁN többször hangsúlyozza, hogy mai magyar névrendszerünk alapjai lényegében az Árpád-korban jöttek létre, így régi helyneveink kutatása kitüntetett fontosságú (A régi magyar helynévadás vizsgálata: 168–91). Az ide vonható tanulmányok alapján bemutatja, hogyan módosította a vizsgált időszak névkutatása a klasszikus történeti helynév-tipológiát (169–79), miként élénkült fel a helynévkincs egészének kronológiai szempontú elemzése a 90-es években (179–84), ismerteti az Árpád-kori magyarság területi elhelyezkedéséről szóló műveket (184–8), értékeli BENKŐ LORÁND Anonymus-tanulmányait (188–91). A fejezet végén a tárgyalt korszakban született helynévleírási rendszerekkel ismerkedhetünk meg (Névélettani vizsgálatok: 191–204), amelyek vizsgálhatják a helynevek keletkezéstörténetét (192–8), de a nevek változásának típusait (198–204) is.

A kötet utolsó fejezetei három, a magyar helynévkutatásban nagy hagyománnyal nem rendelkező helynévtudományi részdiszciplína eredményeit gyűjtik csokorba. A hetedik, „Helynévföldrajz” című fejezetben (205–10) azok a tanulmányok kerülnek elő, amelyek a helynevek alapján a nyelvhasználat területi jellemzésére tesznek kísérletet. HOFFMANN ISTVÁN a magyar névföldrajzi kutatások alpművének KÁZMÉR MIKLÓS „A »falu« a magyar helynevekben” (1970.) című monográfiáját tekinti. Innen veszi át, némi módosítással, a névföldrajz belső felosztását tükröző rendszerezését is, amely alapján a helynévföldrajzi tematikájú írásokat ismerteti. Előbb a névföldrajz tágabb értelmezésének megfelelően azokat a tanulmányokat veszi számba, amelyek a neveknek mint nyelvi jeleknek a hangtani, illetve szókincsbeli jellegzetességeit vizsgálják területi vonatkozásban jelenkori vagy történeti anyagon, majd a névföldrajz legszűkebb értelmezésének képviselőiben azoknak a dolgozatoknak az eredményei következnek, amelyek azokat a jegyeket vizsgálják területi szempontból, amelyek mint helynevet jellemzik a tulajdonneveket.

A nyolcadik fejezet „Helynév-szociológia” címmel (211–6) a helynevek használati kérdéseit tárgyaló tanulmányokat gyűjti össze. HOFFMANN ISTVÁN kiemeli, hogy az ide kapcsolódó terminusok jelentésének tisztázásáért a legtöbbet MEZŐ ANDRÁS tette. Hangsúlyozza a szerző azt is, hogy bár a szocioonomasztika még csak az alapok lerakásánál jár, néhány helynév-szociológiai problémát (így az egyén helynévismeretét befolyásoló tényezők kérdését, a nevek stílushatásának

és használati körének összefüggéseit, a nyelvészociológiai szempont szerepét a tulajdonnév definiálásában) már tárgyalta a szakirodalom.

A kilencedik, „Alkalmazott helynévkutatás” című fejezetben (217–28) HOFFMANN ISTVÁN azokkal a területekkel foglalkozik, ahol a névtudomány eredményeit a gyakorlatban is hasznosítani lehet(ne). Az első részfejezetben a szerző, részben MEZŐ ANDRÁS nyomán, a magyarországi hivatalos helynévadói tevékenység történetét tekinti át a legújabb korig, felpanaszolva, hogy az országos törzskönyvbizottság megszűnését követően településneveink kikerültek a hivatalos szakmatudományos kontroll alól. Itt szól a szomszédos államok magyar helynévhasználatát tárgyaló írásokról, valamint a fontosabb helységnév-azonosító szótárakról is (A hivatalos helységnévadás: 218–22). Ezután a térképkészítés névtani vonatkozású problémáit hazai és nemzetközi viszonylatban tárgyaló tanulmányokról esik szó (Térkép és név: 222–4). A következő részfejezet számba veszi utcanév-gyűjteményeinket, valamint a történeti, közelmúltbeli, illetve jelenkori utcanevekről szóló tanulmányokat (Az utcanévadás: 224–7). Végül a névtani ismeretek tanítását szorgalmazó dolgozatok és az ezt lehetővé tevő névtani tankönyvek szemléje következik (Név és iskola: 227–8).

A kötetet bőséges irodalomjegyzék (229–74) és pontos névmutató (275–81) zárja.

Könyvében HOFFMANN ISTVÁN biztos kézzel vezeti végig az olvasót jó négy évtized névtani eseményei között, mindvégig utalva az összefüggésekre, a kapcsolódó eredményekre és a még elvégzendő feladatokra. A dolgozat erénye a szakirodalom problémacentrikus feldolgozása, amely bárki számára lehetővé teszi a gyors és pontos ismeretszerzést. Helynévkutatásunk eddig elért eredményeinek értékelő megközelítése nemcsak a tájékozódást segíti, hanem friss szellemiséget is kölcsönöz a munkának. HOFFMANN ISTVÁN műve hiánypótló alkotás, amelyet haszonnal forgathatnak a szakemberek és az érdeklődők egyaránt.

BÖLCSKEI ANDREA